
UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND FACTORII CARE AU GENERAT SCHIMBĂRI ÎN MENTALITATEA BOIERIMII DIN BASARABIA SUB REGIM DE DOMINAȚIE ȚARISTĂ (1812-1817)

Valentin Tomuleț
Cristina Gherasim

În evoluția fiecărui popor în permanență au stat și stau factorii interni (economici, sociali, politici, spirituali) și cei externi. Însă în epoca dominată intens de tehnologii avansate de dezvoltare în care tendințele tehnocratice sunt tot mai evidente, se simte mai mult ca oricând necesitatea de a accentua altceva decât pur și simplu fapte, evenimente sau date cronologice. Căci istoria se adâncește în trecut ca să prindă fenomenele în toată bogăția lor concretă și vie și să le redea cu toată intensitatea lor reală, cu oameni vii, în carne și oase, cu sentimentele și doleanțele lor omenești, cu scopurile lor nobile sau meschine, cu tot ceea ce i-a frământat și i-a animat în viața lor de lupte, de renunțări, de sacrificii și de satisfacții (Bagdasar 1930, 222). Astfel se ridică un factor primordial al istoriei – omul, cu mentalitatea lui, căci anume starea psihică, sufletească a personalităților istorice sau a colectivităților umane cu emoțiile și sentimentele lor, cu educația, temperamentele și caracterele lor, ceea ce într-o sintagmă am putea denumi starea de spirit sau bagajul mental, influențează, explică și chiar determină anumite fapte istorice (Stănculescu 1998, 16). Această idee este susținută și de Nicolae Iorga care remarca, cu subtilitatea omului de geniu că: „orice se întâmplă într-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuită ea sufletească în acel moment... Astfel ea are ceva sufletește permanent, care-i dă caracterul, care-i stabilește valoarea, care-i face mândria sau o îndreaptă spre pierire; acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea și el e osânda. Acoperit un moment, înșelat sau înspăimântat, el își revine și domină și mai departe, fiindcă el vine din tot ceea ce a suferit și câștigat, din tot ce primește din mediul ei, din tot ce și-a agonisit societatea” (Țighiliv 1992, 140).

Pentru a studia evoluția mentalității nobilimii din Basarabia sub regimul de dominație țaristă, la început, să facem o caracteristică succintă a noțiunii de mentalitate.

Mentalitatea reflectă un complex de caractere, formate în procesul adaptării colectivului uman la mediul natural sau social. Ea desemnează o stare de spirit, un mod de a vedea lucrurile fundamentat pe principii, maniera asociată obiceiurilor observate în comportamente, prezintă o prismă prin care omul privește lumea înconjurătoare, încercă s-o conceapă.

Noțiunea de mentalitate presupune, întâi de toate, cultura interiorizată, tipul modal al personalității care se stabilește exclusiv prin frecvența incidenței, prin achiziții comune care servesc drept referințe permanente și inconștiente în percepția socială și în diferite evaluări, intervenind în orientarea conduitelor. Mentalitatea poartă în ea o viziune asupra lumii și generează atitudini (maniere de a fi) față de elementele mediului care constituie obiecte nodale – referenți esențiali ai identității grupale¹.

Mentalitatea populației reprezintă un concept ce definește identitatea socioeconomică, socioculturală a unui grup social cu o localizare în teritoriu concretă. În linii mari, mentalitatea reprezintă o caracteristică generalizatoare a vieții populației unui teritoriu, constituind ansamblul activităților, al culturii materiale și spirituale perpetuate de-a lungul timpului și considerate definitorii identității lor (Duțu 1982, 103). Alți autori consideră că mentalitatea reprezintă o dispoziție a spiritului, un ansamblu de credințe fundamentale ale unui individ sau ale unei colectivități (Dicționar 1999, 209), sau ea este un ansamblu de opinii, prejudecăți și credințe care influențează gândirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor (Țighiliv 1992, 140).

Max Weber constata că, din punct de vedere politic, mentalitatea se definește ca totalitatea ideilor preconceptuate, răspândite pe larg într-un anumit grup ce exprimă o viziune aparte despre realitate.

¹ Despre noțiunea de mentalitate mai amănunțit a se vedea: Vocabularul societății plurale (Timișoara 1998).

țile sociale și politice. Unind reprezentările raționalele subconștiente, emotive și logice, valorice ș.a., mentalitatea exprimă caracterul, chipul, modul de gândire politic al grupului, caracterizează starea conștientului și orientărilor, direcțiile stabilite ale respectivilor subiecți politici (Weber 1989, 17). Caracteristicile care sunt cuprinse în definirea mentalității sunt în mare parte deduse din toate celelalte informații referitoare la grup: coduri și norme de comportament; modele și contramodelle; reprezentări colective; sisteme de opinii, de credințe etc. Cu ajutorul tuturor acestor elemente se elaborează universul mental al grupului care organizează într-un fel coerența ansamblului activităților sale și dă un sens – care este sens pentru un grup – ansamblului mediului trăit sau creat (Vocabularul 1998, comp. *Mentalitate*). Prin urmare, mentalitatea reprezintă sistemul de valori la care se atașează viziunea asupra lumii, atitudinile față de obiectele nodale – univers, viață, divinitate, tip, organizare socială etc. și comportamentele tipice ale unui grup de indivizi sau ale unui individ reprezentativ pentru acest grup. Pentru un grup, mentalitatea este cadrul de referință rezultat prin asimilarea normelor și valorilor existente în cultura ambiantă; aceasta este, așadar, amprenta lăsată în psihic de către caracteristicile comune ale socializării.

Astfel mentalitatea este un factor de bază în evoluția istoriei și a societății umane, factorii materiali rămân la periferia scenei istorice, simple decoruri, care nu participă decât pasiv, indirect și, deci, fără nici un rol important la marea drama care se joacă pe această scenă. Rolul principal îl dețin „ideile, stările de spirit, mentalitățile colective” (Suciu 1992, 14). În ciuda miopilor sau a interesaților care nu văd ori nu vor să vadă decât factorul material al acțiunilor sociale, stările de spirit sunt acele care domină totul (Iorga 1944, 16). Ele pot să posedă un rol pozitiv, să ducă la schimbarea în bine a societății, sau un rol negativ când reprezintă o frână în drumul lung spre progres, căci atunci când se prezintă inițiativa de a face unele schimbări, reforme, de a păși pe calea progresului, a modernizării apare anume acest obstacol, în nedorința populației de a schimba ceva, în ideile, tradițiile înrădăcinate în gândirea lor.

Existența în societate a diferitelor grupuri sociale cu diverse interese materiale, moduri de viață, viziuni politice și concepții religioase etc., reflectă diferențierea socială a mentalității. Ca urmare, re-

prezentanți ai diferitelor categorii sociale judecă și apreciază diferit, concep divers fenomenele care au loc în societate. De exemplu, mentalitatea țărănilor de la începutul sec. al XIX-lea, atașată de trecut și dominată de conservatism, diferă de cea a clasei intelectuale, a burgheziei sau nobilimii burghezite, care privește modul de trai, viața cotidiană într-un mod mai liberal, având tendința idealurilor în viitor. Pentru populația rurală sunt caracteristice supunerea colectivă, conservatismul, manifestarea durității, prudența etc., ceea ce se explică prin statutul economic, social, politic, juridic etc. al țărănilor, condițiile grele ale vieții: mizeria, sărăcia, epidemiile, coeficientul înalt al mortalității etc. Un rol important are mentalitatea elitelor, pentru că în jurul lor se rotesc astfel de probleme ca: puterea, ierarhia, virtuțile, cultura. Elita reprezintă grupul „oamenilor aleși” sau al „celor mai buni”, care ocupă poziții importante în viața politică, economică, deciziile și hotărârile cărora formează istoria.

Funcționalitatea unei societăți este rezultatul atitudinilor, opțiunilor, comportamentelor individuale și colective, al stereotipurilor de percepere a realității. Deciziile, acțiunile, manifestările populației în spațiu nu sunt aleatorii, ele fiind dictate de sistemul de valori, opinii și atitudini. Mentalitatea etnosului reprezintă un indicator al dezvoltării sociale, întrucât în procesul dezvoltării acestuia se schimbă scopurile, activitățile, interesele, comportamentele spațiale ale populației.

Ca și oricare alt fenomen social, mentalitatea este schimbătoare în timpul istoric, însă modificările se produc foarte lent. Pentru identificarea corectă a mentalității unui popor, este necesar a studia anumite aspecte care contribuie la formarea acesteia. În viața unei stări sociale există anumiți factori care participă direct sau indirect la procesul de formare a mentalității. Aceștia sunt: condițiile concret istorice, mediul geografic, modul de viață, mediul lingvistic, factorul religios, regimul de dominație străin etc. „Astfel condițiile geografice (climatul, resursele și particularitățile mediului natural) influențează direct viața social-economică a oamenilor, calitatea confortului lor material, ilustrând măsura efortului lor de acțiune și muncă. Este suficient să parcurgi orice manual de geografie – arată Jan Szczepanski – pentru a te convinge că locuințele, îmbrăcămintea, alimentele, construcția așezărilor, mijloacele de comunicație și de transport, chiar și organizarea politică, sistemul de apărare militară sunt adaptate condițiilor

geografice, sistemului de materii prime” (Otovescu 2004, 255). Aceeași idee o întâlnim și la Montesquieu care constata că moravurile, instituțiile, trăsăturile specifice ale fiecărui popor sunt influențate, în ultimă instanță, de factorii geografici. Astfel, după filosoful francez, căldura excesivă și permanentă în regiunile tropicale și ecuatoriale a determinat rămânerea în urmă a locuitorilor de aici, în timp ce avansul europenilor era explicat prin climă temperată, mult mai propice pentru dezvoltare (Cristian 1979, 153).

Alt factor care contribuie la schimbarea mentalității este cel cultural, reprezentat la nivelul de instrucție al populației, de obiceiurile și de conduitele acesteia, simbolurile și valorile științifice, artistice, morale, politice, economice juridice, filosofice, de rețeaua instituțiilor de promovare a acestora și a creației valorice. Toate acestea au un rol decisiv în stimularea gândirii inventive și a progresului cunoașterii, în formarea comportamentului civilizată al oamenilor și derularea conștientă a acțiunilor lor, în fundamentarea modelelor de organizare și conducere a vieții sociale. De asemenea, „cultura este aceea care individualizează o colectivitate umană, contribuind... la realizarea identității sale spirituale, a unui specific valoric al acesteia. Prin intermediul culturii, fiecare societate își făurește propria sa istorie și distinge de alte societăți și perioade anterioare. Cultura permite comunicarea interumană, conservarea și perpetuarea, de la o generație socială la alta, a valorilor morale, artistice, filosofice, a simbolurilor și modelelor de conduită” (Otovescu 2004, 256).

O influență aparte asupra mentalității o are religia, căci anume prin intermediul ei de cele mai multe ori erau manipulate masele populare, inclusiv elitele nobiliare. În sec. al XVIII-lea - prima jumătate a sec. al XIX-lea Imperiul Rus, prin intermediul ortodoxiei, folosind pe larg lozinca eliberării popoarelor creștine din Balcani de sub dominația străină, a purtat un șir de războaie cu Imperiul Otoman, realizându-și în acest fel scopurile sale expansioniste, imperiale. Este paradoxal faptul, dar mulți români i-au salutat pe ruși ca pe eliberatori, crezând în ideile pancreștine ale Rusiei.

Toți acești factori au o deosebită importanță pentru direcționarea dezvoltării etnosului, fiecare din ei purtând anumite particularități specifice ce participă la constituirea mentalității poporului.

Regimul de dominație țarist a afectat și stările boierești, care pentru a-și păstra drepturile și

privilegiile au fost nevoite să învețe limba rusă, să-și facă studiile în instituțiile de învățământ din Rusia, să accepte funcții în instituțiile ținutale și regionale și, prin aceasta, să participe la promovarea politicii național-coloniale a Imperiului în teritoriul nou-anexat, ceea ce din punct de vedere mental-afectiv a influențat negativ asupra spiritului național. Astfel, reproducând pas cu pas modul de viață, cultura materială și spirituală a moșierilor basarabeani din sec. al XIX-lea, se poate treptat reconstrui mentalitatea acestora.

Unul din factorii de bază care au influențat direct mentalitatea a fost regimul de dominație străin, care a provocat un șir de schimbări și mutații în plan politic, economic, social și cultural, care la rândul lor au cauzat schimbarea mentalității, a ideilor și viziunilor celor supuși de noul regim. Articolul de față are drept scop de a elucida doar câțiva factori generați de regimul de dominație țarist care au influențat direct evoluția mentalității nobilimii din Basarabia.

Cum constatam mai sus, ca orice fenomen social, mentalitatea este schimbătoare. Aceasta are loc sub influența mai multor factori care direct sau indirect participă la acest proces. Astfel odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, în mentalitatea băștinașilor, în special a boierilor moldoveni, au loc un șir de schimbări. Unul din factorii de bază care a influențat evoluția mentalității moșierului basarabean din sec. al XIX-lea este legat de noul regim de dominație instaurat în provincie. Regimul de dominație cuprinde, la rândul său, un complex de mini-factori:

1. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, teritoriul este rupt din cadrul unui anumit sistem social-economic și politic și încadrat forțat în cadrul altui sistem – cel rusesc, proces ce s-a petrecut dureros și care a fost resimțit de toate stările sociale – inclusiv de boieri. Ca rezultat, Principatul Moldova și-a pierdut unitatea statală și teritorială, iar populația a fost trunchiată în două, ruptă de la Patria-mamă și inclusă în componența unui stat străin-străin, având în vedere specificul limbii, tradițiilor, obiceiurilor, datinilor, vieții economice, politice, culturale, normelor juridice și tot ce obișnuim să numim specific național.

Prin anexarea Basarabiei la Imperiul Rus au fost întrerupte procese ce derulau în mod obiectiv în Principatul Moldova. Oficialitățile ruse recunoscuteau, în martie 1828, că „...în urma Tratatului de

la București, Moldova a pierdut avantaje extreme de importante, cedând Basarabia, care era considerată cea mai mănoasă parte a ei”².

Alexandru Boldur a observat corect că după anexarea în 1812 a Basarabiei administrația imperială rusă a trecut imediat la organizarea noii provincii căutând însă prin aparență să nu schimbe nimic esențial din Moldova, iar atitudinea față de moldoveni din Basarabia nu era un procedeu izolat, ci manifestarea unui obicei general al Rusiei țariste de a recunoaște, la început, toate drepturile provinciilor străine anexate, apoi se trecea la revizuirea și reducerea drepturilor lor și în sfârșit se realiza deplina asimilare a provinciei noi anexate la guberniile interne ruse (Boldur 1932, 2). În acest context primul guvernator al Basarabiei este numit Scarlat Sturza³, cu toate că era descendent din boieri moldoveni, dar de mai mult timp stabilit în Rusia, unde avea rangul de general de brigadă, fiind de 80 de ani și bolnav, era în funcție de formă, supravegherea Basarabiei rămânând de fapt în mâna amiralului P.V. Ciceagov (Ciobanu 1926, 72). În primele instrucțiuni date guvernatorului Basarabiei se recomanda: „Tot ce ar putea uimi vederea și închipuirea supușilor acestei provincii, trebuie să fie pus în mișcare, pentru a sădi printre ei iubirea de patrie și guvern” (Boldur 1932, 2). Iar pentru ca noua stăpânire să semene cât mai mult cu cea veche, se dădu guvernatorului civil „și un sfat obștesc, ce era compus numai din boieri pământeni, având în toate înfățișarea divanului din Iași” (Nistor 1991, 181). Tot din rândul boierilor locali a fost instituit și guvernul regional, iar în ținuturi au fost păstrați ispravnicii. Dar regimul acesta pământean a suferit în curând modificări radicale, începutul s-a făcut prin revocarea lui Scarlat Sturza după un an de guvernare, iar trep-

tat se observă o concentrare tot mai mult a puterii în mâinile boierilor de orientare filorusă sau chiar de origine rusă. Astfel boierii moldoveni pierd puterea politică ce-au deținut-o până acum. Dacă pe timpul lui Alexandru I boierii moldoveni mai dețineau o parte a puterii, prin acel sfat stabilit sau prin faptul că erau în fruntea ținuturilor, atunci pe timpul lui Nicolae I, Alexandru II, boierii au fost excluși din viața politică, marginalizați, constrânși să se supună pentru a-și păstra posturile.

2. Populația suferă pierderi extraordinar de mari de pe urma războaielor ruso-turce din sec. al XIX-lea, trecerii prin ținut, dar și staționării permanente a armatei ruse de ocupație, elita nobiliară fiind distrusă, asimilată sau marginalizată.

Pentru a ne imagina cât i-a costat pe locuitorii Basarabiei așa-numitul „sprijin și ajutor real” acordat armatei ruse în perioada Războiului Crimeii din anii 1853-1856, și cum s-a răsfrânt el asupra situației locuitorilor, să facem o analiză succintă a prestațiilor extraordinare impuse băștinașilor de administrația și comandamentul armatei ruse.

Conform izvoarelor de arhivă, locuitorii Basarabiei au fost impuși la următoarele prestații: alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea greutăților, proviziilor, fânului, sării și bolnavilor; repararea drumurilor, podurilor și acoperișurilor; construirea și repararea întăriturilor în cetățile Hotin, Bender, Ismail, Hotin și Chilia; construirea grajdurilor vremelnice pentru cai; repararea cordoanelor vremelnice construite în partea stângă a Dunării; acordarea ajutorului pentru construirea podurilor plutitoare pe Nistru și pe Dunăre; pășunatul cailor și boilor de tracțiune ai statului donați armatei; pregătirea fânului pentru cerințele armatei; pregătirea pesmeților și multe alte prestații.

Suma totală a prestațiilor extraordinare îndeplinite de locuitorii Basarabiei în anii de război a constituit: 1.287.853 lucrători, 711.340 care, 25.656 cai și 144 bărci⁴. Una din cele mai grele poveri ale prestațiilor a constituit-o folosirea forței de muncă pentru repararea drumurilor, podurilor și cetăților, care după durata timpului de muncă varia de la 1:4 până la 1:15 zile. Să facem unele constatări: pentru durata de muncă 1:4 zile ai fost puși la dispoziție 106.600 lucrători, 1:5 zile – 133.719, 1:8 zile – 274.331 și 1:15 zile – 186.075 lucrători, sau în medie locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție 2.932.385 zile-muncă⁵.

² AIMS, F. Armata Moldovenească, inv. 184 „a”, d. 1, p. I, cert. 103, f. 139.

³ **Scarlat Sturza** – fiul marelui vornic Dimitrie Sturza (?-1794) și al Ruxandei, fiica lui Grihore al II-lea Ghica (octombrie 1739 - septembrie 1741; mai 1747 - aprilie 1748). Om de cultură (a studiat la Leipzig), foarte bogat, Scarlat Sturza a fost căsătorit cu Sultana, fiica domnitorului Constantin Moruzi (septembrie 1777 - mai 1782). După Pacea de la Iași (29 decembrie 1791) părăsește Moldova, refugiindu-se împreună cu familia sa în Rusia, unde s-a așezat mai întâi la Sankt Petersburg, apoi în Bielorusia, pe moșiile sale de la Moghiliov. În primăvara anului 1812, Alexandru I îl trimite la București pentru a sluji în calitate de consultant în cadrul delegației ruse însărcinate cu tratativele de încheiere a păcii. La 23 iulie 1812 P.V. Ciceagov îl numește pe Scarlat Sturza în postul de guvernator civil al Basarabiei. La 7 august împuternicirile lui sunt confirmate de Alexandru I. (Despre numirea în funcție și activitatea lui Scarlat Sturza în calitate de guvernator civil al Basarabiei a se vedea mai amănunțit Poștarencu 2006, 63-120).

⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 67-71.

⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 67-71.

Dar dacă ținem cont de faptul că războiul a fost de lungă durată și destul de greu, de faptul că Rusia a suferit înfrângere, apoi putem constata că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu numărul mediu al prestațiilor, dar cel maxim – mai mult de 5 mln. zile-muncă. Și aceasta se referă doar la o singură formă de prestație, ce constituia ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dar dacă luăm în considerație și ceilalți 614.127 lucrători, apoi putem constata că locuitorii Basarabiei au pierdut în total în timpul războiului, având în vedere doar acest fel de prestații, de la 5 până la 10-11 mln. zile-muncă.

În afară de acest fel de prestații, în cadrul întregii perioade de război pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziție până la 6000 care cu căruțași, boi și celelalte necesare⁶.

Izvoarele ne permit să stabilim și modalitatea îndeplinirii acestor prestații, de diferite categorii sociale – țărani și orașeni din Basarabia. Numai pentru alocarea mijloacelor de transport pentru transportarea munițiilor, rezervelor de provizii, repararea cetăților și construirea întăriturilor, grajdurilor și bordeielor pentru armata rusă, după calculele superficiale ale Ministerului Patrimoniului de Stat și Ministerului de Interne, de la începutul războiului și până la 1 iunie 1857, țărani de stat au îndeplinit lucrări în valoare de 693.082 rub., coloniștii transdanubieni – de 211.392 rub., coloniștii germani – de 76.765 rub., locuitorii orașelor și județelor – de 557.903 rub., locuitorii Administrației speciale a orașului Ismail – de 14.876 rub., ceea ce constituie 1.554.019 rub. argint⁷. Urmează să constatăm că dezastrul cauzat stărilor de jos ale populației s-a răsfrânt direct și asupra boierimii basarabene. Populația nu mai era în stare să îndeplinească prestațiile boierești și impozitele de stat, crește nemulțumirea și revolta în rândurile populației, care era îndreptată nu doar împotriva regimului de dominație dar și împotriva proprietarilor funciari.

3. Intervin treptat schimbări în sistemul de proprietate. Boierimea moldovenească a fost nevoită să se strâmtoreze, să cedeze o parte din proprietăți, să-și știrbească drepturile, să piardă din privilegiile de altădată, să-și limiteze gusturile, să se supună și să recunoască noul regim de dominație, deși nu

dorea să o facă. Astfel, viceconsulul prusac din Iași raporta la 10 octombrie 1815 că „Basarabiei nu-i place de loc jugul moscovit. Nobilimea se simte disprețuită, maltrată și, treptat, lipsită de privilegiile ei. Ea este îndepărtată din toate funcțiile țării care se încredințează rușilor” (Ciobanu 1926, 173). Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 1818, „...dvorenilor (boierilor - V.T.) li se acordă în egală măsură drepturile și privilegiile ce le sunt acordate nobilimii ruse, cu păstrarea concomitentă a privilegiilor vechi moldovenești. Drepturile personale ale dvorenimii din regiunea Basarabia, în aceleași rând proprietatea mobilă și cea imobiliară, cât și țișanii se confirmă a fi proprietatea lor pe veci, în baza hrisoavelor și documentelor, precum și a legilor ce confirmă această proprietate” (Ciobanu 1926, 17).

Confirmând drepturile și privilegiile de odinioară ale boierilor, administrația imperială s-a străduit totodată să-i atragă de partea sa, împărțindu-le pământuri și acordându-le diferite privilegii. Dar pentru a fi mai sigură în teritoriul nou-anexat administrația imperială rusă a contat și pe dvorenimea rusă care a primit pământuri în Basarabia. Doar, conform deciziilor din 18 iunie, 16 octombrie, 12 și 21 decembrie 1823, 1, 7, 8, 9 februarie 1824, 36 mari demnitari de stat ruși și unii boieri moldoveni au primit din contul pământurilor libere de stat 172122 desetine de pământ, dintre care – 98196 desetine 1618 stânjani în ținutul Akkerman și 73.926 desetine 490 stângeni în ținutul Bender⁸. Numai 22 de ofițeri din armata rusă au primit în aceste două ținuturi 46.926 desetine 490 stânjani de pământ, dintre care generalii Kornilovici, Râleev, Sobaneev, Hapov, Sibirski – 27.500 desetine⁹. Mulți militari care au primit pământ în ținuturile Bender și Akkerman erau ofițeri în armata a 2-a cantonată în Basarabia.

Totuși, cele mai imense suprafețe de pământ le-au primit marii demnitari de stat ruși și familia imperială. Spre exemplu, ministrul de finanțe, reacționarul E.F. Kankrin, a primit în Basarabia 30.000 desetine de pământ (Tomuleț 1992, 174), contele Benkendorf – 28.000, contele Nesselrode – 10.000¹⁰, generalul Saburov – 10.000 desetine și mulți alții, depășind mia (Ciachir 1992, 22).

⁸ AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 160-160 verso.

⁹ AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 160-160 verso.

¹⁰ Despre condițiile împrumutării cu pământ în sudul Basarabiei a contelui Nesselrode a se consulta mai amănunțit: AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 44 verso-47 verso.

⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 71.

⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6572, f. 66.

Conform deciziei imperiale din 18 iunie 1823, impunătoare proprietăți funciare au primit unii funcționari ruși și boieri basarabeni: funcționarul de clasa a VI-a Mazarovici – 3000 desetine, guvernatorul civil al Basarabiei Catacazi – 6000, funcționarul de clasa a V-a Kurik – 5000, colonelul Kornilovici (după ce va termina hotărnicia teritoriilor de sud ale Basarabiei) – 6000, Varlaam – 6000, Caliarhi – 6000, contesa Edling (Roxanda Sturdza, fiica lui Scarlat Sturdza¹¹) – 10.000, văduva vistiernicului Văcărescu și Ralu Caliarhi – câte un lot care urma să le aducă un venit de 1500 de ruble argint anual, iar Mavrogheni – un lot care îi va aduce un venit anual de 1000 ruble argint¹².

Dintre boierii moldoveni de un mare sprijin din partea administrației țariste s-a bucurat familia Moruzi. După cum se menționează în hotărârea privind împrumutarea cu pământ a familiei nominalizate, această grijă a guvernului se datoră nu numai stimei din partea guvernului față de dragomanul Porții Otomane, cneazul Dimitrie Moruzi, dar și „...devotamentului acestuia față de Rusia, moștenit de urmașii și rudele sale”¹³. În baza dispoziției imperiale din 12 decembrie 1823, șapte membri ai familiei Moruzi (principesa Eufrosinia Moruzi, născută Suțu, cneazul Dimitrie Moruzi, principesa Ralu Moruzi, născută Mavrocordat, colonelul Dobrânț, principesa Maria Suțu, dna Plaghino, născută Suțu și principesa Roxanda Moruzi) au primit 32.000 desetine de pământ – 17.000 desetine în ținutul Bender și 15.000 desetine în ținutul Akkerman¹⁴.

Conform datelor lui A. Kornilovici, numai în anii '20 ai sec. al XIX-lea în ținuturile de sud ale Basarabiei au fost dăruite acestei stări sociale 173012 desetine de pământ, iar 117201 desetine au fost ocupate în mod arbitrar de către moșieri (Корнилович 1899, 18). Dar afirmația lui A. Kornilovici privind ocuparea arbitrară a teritoriilor de către boierii moldoveni nu corespunde realității. Cercetătorul Dinu Poștarencu dovedește că „...trimisul împăratului, colonelul Kornilovici, a inclus în componența Basarabiei propriu-zise (Bugeacului), adică a teritoriului stăpânit de turci și tătari până la declanșarea războiului ruso-turc din 1806-1812, și fâșia „celor 2 ceasuri”, care... se afla sub jurisdicția Moldovei și unde boierii,

în conformitate cu hrisoavele domnești, posedau latifundii întinse” (Poștarencu 2003, 39). Ca rezultat, boierii au fost nevoiți să se judece, timp de mai mulți ani, cu autoritățile țariste pentru a-și reconfirma dreptul la proprietățile funciare deținute.

4. Încadrarea boierilor locali în categoria nobilimii (dvorenimii) ruse s-a petrecut destul de anevoios. Aceștia au fost nevoiți să-și confirme nu numai noblețea, rudenia, titlurile boierești, dar și dreptul la proprietățile funciare pe care le dețineau până la anexare.

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, mulți dintre boierii moldoveni care dispuneau de latifundii funciare în partea de răsărit a Moldovei, între Prut și Nistru, au fost nevoiți să rămână pe aceste teritorii și să primească cetățenia rusă. Cei care dispuneau de proprietăți funciare și în partea dreaptă a Prutului urmau să le vândă sau să le schimbe cu proprietăți similare din Basarabia¹⁵. O altă parte din boieri au plecat peste Prut, menținându-și pe o perioadă de 18 luni în Basarabia doar moșiile, timp în care urmau să le vândă sau să le schimbe cu moșii similare în Moldova din partea dreaptă a Prutului (Documente 1986, 264).

Țarismul a căutat, prin diferite mijloace și căi, să atragă de partea sa boierimea basarabeană. Însă, încadrarea în rândurile nobilimii ruse a necesitat nu numai timp, dar și eforturi mari din partea familiilor boierești din Basarabia¹⁶, care urmau să confirme nu numai vița boierească, rudenia, titlurile boierești, dar și dreptul la proprietatea de pământ pe care îl dețineau până la anexare. Ca urmare, pe parcursul a multor ani boierii basarabeni au fost nevoiți să prezinte administrației ruse (îndeosebi comisiei, instituită special în acest scop, menită a face un recensământ al boierilor moldoveni, stabilind, concomitent, gradul de noblețe al acestora) documente confirmate de domnitorii Moldovei sau de alte organe civile, judiciare și bisericești ce ar atesta apartenența lor la tagma boierească. Aceste documente formează colecția dosarelor familiilor nobiliare din Basarabia, familii cunoscute, sau mai puțin cunoscute, care pe parcursul sec. al XIX-lea au fost nevoite

¹¹ ANRM, F. 6, inv. 2, d. 193, f. 4.

¹² AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 68-68 verso.

¹³ AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 112.

¹⁴ AISR, F. 379, inv. 2, d. 11, f. 112-112 verso, 160 verso.

¹⁵ ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 70.

¹⁶ De titlul de noblețe putea beneficia doar populația autohtonă care în timpul anexării se afla pe teritoriul Basarabiei sau care s-a transferat cu traiul pe aceste teritorii nu mai târziu de 18 luni de la data încheierii tratatului (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 355, f. 126).

să-și confirme sau să-și redobândească titlurile nobiliare¹⁷.

În primii ani de dominație, țarismul nu a efectuat mari schimbări în structura nobilimii basarabene. Pe parcurs, guvernul țarist legalizează în drepturi boierii basarabeni cu nobilii ruși, lichidând, în așa mod, vechile ranguri boierești din Basarabia. În acest scop, în 1816 este înființată o comisie pentru cercetarea arborelui genealogic al familiilor boierești din Basarabia. Boierilor basarabeni li s-a cerut să prezinte la Chișinău documente care ar confirma titlul lor nobiliar (Крупенский 1912, 10). Rezultatul activității acestei comisii este întocmirea, la 1818, a Cărții genealogice a neamurilor nobiliare din Basarabia. Însă, datele Cărții genealogice a neamurilor nobiliare din Basarabia întocmite la 1818 erau incomplete. Din acest motiv, dar, probabil, mai mult din cauza incorectitudinii depistate în urma verificării gradului de noblețe al familiilor nobiliare basarabene când acestea au fost egalate în drepturi cu cele din guberniile ruse, în 1821 se înființează o nouă comisie, care urma să se conducă de un regulament, aprobat special la 17 februarie 1821. Ca rezultat al activității acestei comisii, au fost alcătuite cărți genealogice pentru fiecare ținut, structurate în șase compartimente. Modalitatea de examinare și de confirmare a titlului de noblețe a fost adusă la cunoștință tuturor boierilor basarabeni. Comisia, ce lucrase doar 11 luni, a recunoscut titlul de noblețe doar pentru 189 de familii, număr care, în 1824, la redactarea Cărții genealogice de către Adunarea deputaților nobilimii, a fost redus până la 102 persoane (Samoilenco 2003, 202). Ca rezultat, titlul de noblețe al mai multor familii boierești nu a fost recunoscut.

5. Pentru a-și păstra drepturile și privilegiile boierii au fost nevoiți să învețe limba rusă, să se înrudească cu veneticii, să-și facă studiile în instituțiile de învățământ din Rusia, să accepte funcții în instituțiile ținutale și regionale și, prin aceasta, să participe la promovarea politicii național-coloniale a Imperiului în teritoriul nou-anexat, ceea

ce din punct de vedere mental-afectiv a influențat negativ spiritul național. Astfel dacă la început exista un număr mai mare de boieri care își mențin mentalitatea românească și tind să păstreze limba, tradițiile și obiceiurile străbune, treptat acesta se micșorează fiind pur și simplu strămtorat de elementele rusești, în mare parte venite, cu calitatea (titlul de nobil) prin serviciul Rusiei sau căpătând această calitate prin serviciul în Basarabia, în timpul rusesc. Întru susținerea acestei teze prezentăm datele despre familiile boierești la 1912, constatând, că numărul total al familiilor nobililor a crescut de la 145 până la 468. Componenta națională se schimbă radical. Pe când în 1818 aproape întreaga nobilime, cel puțin 95%, era de proveniență moldovenească, în 1912 cel mai mare număr aparținea nobililor care și-au căpătat calitatea de nobili prin îndeplinirea funcționarilor de stat în Basarabia – 198 persoane (42%). Al doilea loc revine nobilimii de proveniență din Moldova – 137 persoane (30%). Pe al treilea loc se află nobilii ruși veniți din Rusia – 129 persoane (27%). Un număr de 4 persoane aparține veneticilor din alte țări: Polonia, Muntenia și Olanda (Boldur 1992, 456).

6. Boierii au pierdut controlul economic de altădată din regiune, pentru că administrația imperială rusă folosea toate veniturile în serviciul și pentru nevoile proprii. Dacă până la cotropire țaranii moldoveni livrau în mod obligatoriu produsele agricole, la prețuri reduse, tătarilor și turcilor, apoi după 1792 și 1812 același lucrul făceau pentru Rusia. Dacă până la 1792 produsele agricole se exportau în Turcia, Austria, Germania, apoi după 1812 cerealele, vinul, fructele și alte produse luau calea Rusiei, care, parțial, la alegerea sa, le exporta unde dorea, trăgând foloase mari (Moraru 1995, 22).

7. Dezvoltarea relațiilor capitaliste, încadrarea gospodăriilor moșierești în relațiile de piață, îi fac pe dvoreni să se confrunte de o concurență destul de dură din partea burgheziei comerciale, care era alcătuită, în fond, din alogeni – evrei, greci și armeni, statorniciți în Basarabia datorită politicii național-coloniale promovate de administrația imperială rusă. Deținând monopolul comerțului, jefuind țărănimea și aducând-o la sărăcie, iar moșierilor cultivându-le disprețul față de comerț, negustorii străini, îndeosebi evreii, distanțau aceste două stări sociale, în loc să le apropie, și, prin aceasta, anihilau formarea unei stări mijlocii a burgheziei comerciale naționale. Respectiv și moșierii basarabeni au luat o poziție dușmănoasă

¹⁷ Din numărul familiilor nobiliare, care au fost nevoite să lupte pentru confirmarea titlurilor nobiliare, pot fi amintite familiile: Ciolac, Țambali, Cazimir, Bodescu, Stamo, Meleli, Dimitriu, Leonard, Dicescu, Stamati, Dabija, Frunzeti, Botezatu, Chiruș, Andrieș, Nemișescu, Stroescu, Gafencu, Rosetti, Russo, Negruți, Timuș, Vărzari, Nour, Casso, Roșca, Hâncu, Donici, Albot, Stanișevschi, Țurov, Panait, Vasilescu, Bulat, Angheli, Leontiev și multe altele. (ANRM, F. 88, inv. 2, d. 304, 308, 311, 317, 318, 323, 330, 343, 352, 355, 358, 368, 386, 387, 395, 399, 421, 425, 427 etc.)

față de aceștia, învinuindu-i de sărăcirea țărănimii. Moșierul Al. Solomon din plasa Brânzeni, județul Iași, scria în 1864 că „mijlocitori între producători și consumatori sunt în exclusivitate evreii, al căror ajutor este dăunător și pentru stările nobile, iar pentru stările inferioare este cu totul fatal și periculos, din considerentul că această clasă de mijlocitori folosește orice procedee pentru a-și asigura câștig propriu și găsește mijloace ca în decurs de un an să-și tripleze capitalul pe seama locuitorilor. Din această cauză ultimii permanent se află în datorii față de evrei, care se declară ocrotitori ai țăranilor. Este de ajuns ca bietul țăran să împrumute bani doar o singură dată de la evreu, ca acest „binefăcător” să-i ia în formă de procente ultimul grăunte de pâine ...și deseori se întâmplă că țăranul, dându-i „binefăcătorului” său toată recolta, munca a șase sau opt persoane, cu mare greu este în stare să achite procentele, iar împrumutul rămâne ca datorie pentru anii viitori, în baza acelorași condiții” (Соломон 1864, 223). Aceeași constatare o fac și moșierii D. Koțovski din satul Bârnova (jud. Soroca), Brazovski din Rediu Mare și posesorii ocinilor din Unțești și Rădeni (județul Iași) L. Vartuli și Spiridon Gore (Кочовский 1864, 223).

8. În această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viață și mentalitatea dvorenimii basarabene. A. Nacco scria în această privință la 1879: „Viața laică s-a născut la început la Chișinău, de unde s-a răspândit ulterior și în provincie. În anii '40 ai sec. al XIX-lea noțiunea de conviețuire, viața de societate, viața confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-a răspândit într-atât, încât categoriile înstărite din mediul urban și cel rural, care până acum locuiau în case mici și incomode,

cu două-trei sau rareori cu patru odăi, au început acum să-și construiască case mari din piatră, cu holuri mari și săli spațioase. Imitând prin comportamentul lor societatea europeană, ei organizau baluri și adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orășenească și toți moșierii din vecinătate. Frecventând adunările laice din mediul urban și cel rural, nu se mai putea de a rămâne în mediul de altădată. De aceea, chiar și acei care cel mai puțin erau predispuși de a face anumite schimbări în modul de viață, vrând-nevrând au fost nevoiți să se alinieze oamenilor înaintați. Despre maniere frumoase și modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet” nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendința de imitație nereușită a manierelor, totul era puțin caraghios. Altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabeană tindea spre o viață nouă, perfectându-și permanent situația materială și moravurile, pe care le-a moștenit din secolul trecut”. Trebuie de constatat că tendința de a imita manierele era nu vest-europeană, dar mai mult una estică, influențată de comportamentele administrației ruse din provincie.

Toți acești factori au adus la aceea ca după 1812 boierimea din Basarabia s-a împărțit în două tabere: rusofilă, puțin numeroasă, dar puternică prin sprijinul administrației rusești, și cea conservatoare națională moldovenească, care s-a opus: nu învățată limba rusă și se ținea de obiceiurile pământului și legile vechi ale țării. Anume aceștia din urmă sunt acei care au păstrat aprinsă în rândul moldovenilor făclia nemulțumirii, căci în inimilor cu cât apăsarea era mai grea, cu atât mai mult clocotea sângele de străbun, făcând un zid de rezistență contra regimului de dominație țaristă.

Bibliografie

- Bagdasar 1930:** N. Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei* (București 1930).
Boldur 1932: Al. Boldur, *Dreptul local al Basarabiei*. In: *Viața Basarabiei*. Revistă lunară editată de Asociația culturală „Cuvânt Moldovenesc”, nr. 10 (Chișinău 1932).
Boldur 1992: Al. Boldur, *Istoria Basarabiei* (București 1992).
Ciachir 1932: N. Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)* (București 1992).
Ciobanu 1926: Șt. Ciobanu, *Basarabia* (Chișinău 1926).
Cristian 1979: V. Cristian, *Istoriografia generală* (București 1979).
Dicționar 1999: *Dicționar de filosofie* (București 1999).
Documente 1986: *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812. Întocmit de Mustafa A. Mehmet (București 1986).
Duțu 1982: Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților* (București 1982).
Iorga 1944: N. Iorga, *Permanențele istoriei*. In: *Generalități cu privire la studiile istorice* (București 1944).
Moraru 1995: A. Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1993* (Chișinău 1995).

- Nistor 1991:** I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chișinău 1991).
- Otovescu 2004:** D. Otovescu, Sociologie generală (Craiova 2004).
- Poștarencu 2006:** D. Poștarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chișinău 2006).
- Poștarencu 2003:** D. Poștarencu, Procesul intentat fără teme de către autoritățile ruse împotriva proprietarilor de moșii din fosta fâșie a „celor 2 ceasuri”. In: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chișinău 2003).
- Samoilenco 2003:** V. Samoilenco, Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statutul ei juridic și social. In: In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chișinău 2003)
- Stănculescu 1998:** Fl. Stănculescu, Mentalitate și istorie (Bacău 1998).
- Suciu 1992:** M. Suciu, Nicolae Iorga și istoria mentalităților. In: Studii și materiale de istorie medie, vol. XI (București 1992).
- Tomuleț 1992:** V. Tomuleț, Unele probleme de controversă privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (anii 1812-1868) în istoriografia sovietică moldovenească. In: Probleme actuale ale istoriei naționale și universale (Chișinău 1992).
- Țighiliv 1992:** I. Țighiliv, Mentalitățile și introspecția istorică. In: Studii și materiale de istorie medie, vol. XI (București 1992).
- Vocabularul 1998:** Vocabularul societății plurale (Timișoara 1998).
- Weber 1989:** M. Weber, Etica protestantismului și spiritul capitalismului (București 1989).
- Вартули 1864:** Л. Вартули, Вотчина Унцешты Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II (Кишинев 1864).
- Горе 1864:** С. Горе, Вотчина Редены Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II (Кишинев 1864).
- Корнилович 1899:** А. Корнилович, Статистическое описание Бессарабии, собственно так называемой, или Буджака, с приложением генерального плана сего края, составленного при гражданской съемке Бессарабии комиссией, производившей размежевание земель на участки с 1822 по 1828 г. (Аккерман 1899).
- Коцовский 1864:** Д. Коцовский, Село Бырнова Сорокского уезда в 1864 году. В сб.: ЗБОСК, т. II (Кишинев 1864).
- Крупенский 1912:** Ал. Крупенский, Краткий очерк бессарабского дворянского собрания (Санкт Петербург 1912).
- Накко 1879:** А. Накко, Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись) (Кишинев 1879). Manuscrisul se păstrează în fondul de manuscrise a bibliotecii Universității de Stat din Odesa.
- Соломон 1864:** А. Соломон, Бринзенская волость Ясского уезда в 1864 году. В сб.: Записки Бессарабского областного Статистического Комитета, т. II, (Кишинев 1864).

Some considerations on factors that generated mentality shifts of the landlords in Bessarabia under tsarist domination (1812-1817)

Abstract

In the given article is called into question the notion of mentality and several factors that have led to changes in the mentality of the nobility of Bessarabia after the annexation of the province in 1812 to the Russian Empire are examined.

As with the annexation of territory between the Prut and Dniester to the Russian Empire, the mentality of the natives, especially the Moldavian boyars, held a series of changes. One of the basic factors that influenced the evolution Bessarabian landlord's mentality in the 19th century is linked to the new system of domination established in the province. Conditions of dominance include, in turn, a complex of mini-factors:

- After the annexation of Bessarabia to the Russian Empire the territory is torn from a particular socio-economic and political system and forcibly engaged in another system – the Russian, painful process that occurred and was felt by all social categories – including the boyars;
- People suffered extraordinary large losses from Russo-Turkish wars of the 19th century, passing through the country, but also the permanent stationing of Russian occupation army, aristocratic elite was destroyed, assimilated or marginalized.
- Gradually changes occur into the property system. Moldavian boyars had to strait, to sell some properties, to diminish its rights, to lose the privileges of another time, to limit their tastes, to obey and to recognize the new regime of domination;
- The affirmation of local boyars in the frame of Russian nobility (dvoreanstvo) happened quite difficult. They had to confirm not only the nobility, relatives, Boyar titles, but the right to land property they owned up to annexation;

- To preserve their rights and privileges the boyars had to learn Russian, to relate with new-comers, to make studies in educational institutions of Russia, to accept positions in county and regional institutions and, thus, to participate in promoting national-colonial policy of the Empire in newly annexed territory, which in from mental-emotional point of view influenced negatively the national spirit.
- Boyars lost former times economic control in the region, because the Russian imperial administration used all the revenue for own service and needs.

All these factors have brought to that after 1812 the nobility of Bessarabia was divided into two camps: Russophile less numerous, but strong with support from the Russian government and the Moldovan national conservative who opposed: did not learn Russian and respected the customs and old laws of the country. Namely the latter were those who kept the torch alight among Moldovans discontent, because in their hearts the more difficult was the suppression, the more progenitor blood throbbed, making a wall of resistance against the regime of Tsarist rule.

К вопросу о факторах, влиявших на изменение менталитета бессарабского боярства в период царского режима (1812-1917)

Резюме

В данной статье дискутируется понятие менталитета, а также дается краткий анализ факторов, которые привели к изменению менталитета бессарабского боярства после аннексии провинции в 1812 Российской империей.

Одновременно с аннексией территории между Прутом и Днестром Российской империей, в менталитете местного населения, и особенно молдавских бояр, происходит ряд изменений. Один из основных факторов, повлиявших на эволюцию менталитета бессарабского боярства в XIX в., связан, главным образом, с новым политическим режимом, установленным в провинции. В свою очередь, данный режим включал комплекс мини-факторов.

- После аннексии Бессарабии Российской империей, восточная территория была отрезана от определенной социально-экономической и политической системы и насильственно включена в рамки другой системы – российской: процесс, который проходил болезненно, и ощутили на себе все социальные слои населения, включая бояр.
- Население несло колоссальные убытки вследствие русско-турецких войн XIX в., перехода через область и даже постоянного расположения русской оккупационной армии, когда часть высшей элиты была уничтожена, ассимилирована или отеснена на второй план.
- Изменения затронули и систему частного владения. Молдавское боярство оказалось в затруднительном положении, было вынуждено уступить часть собственности, урезать свои права, утратить свои привилегии, ограничить свои вкусы, подчиниться и признать новое господство.
- Включение местных бояр в состав русского дворянства проходило в сложных условиях. Они должны были подтвердить не только принадлежность к молдавскому боярству, родовитость, боярские титулы, но и права на частную собственность которую они имели до аннексии.
- Для того чтобы сохранить свои права и привилегии, молдавские бояре были вынуждены изучать русский язык, обрести родство с новоприбывшими, получить образование в Российских высших учебных заведениях, занимать административные должности в уездных и областных органах власти и через них участвовать в проведении национал-колониальной политики Империи на вновь аннексированных территориях, что с ментально-аффективной точки зрения негативно повлияло на национальный дух.
- Бояре утратили экономический контроль над регионом, так как русская имперская администрация использовала все доходы в собственных нуждах.

Все данные факторы привели к тому, что после 1812 г. бессарабское боярство разделилось на два лагеря: на малочисленный русофильский, но сильный благодаря покровительству русской администрации и на национальный консервативный молдавский, который сопротивлялся: не изучал русский язык и придерживался древних обычаев земли и древних законов страны. Именно представители этого лагеря являются теми, кто сохранил, в сердцах молдаван огонь недовольства, и чем сильнее на них давили, тем сильнее вскипала кровь предков, вызывая волну противостояния царскому господству.

01.03.2010

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova

Cristina Gherasim, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009, Chișinău, Republica Moldova.